

ELŻBIETA SUBOCZ*

GOSPODARSTWA OPIEKUŃCZE JAKO INNOWACYJNA FORMA WSPARCIA I INTEGRACJI SPOŁECZNEJ OSÓB O SZCZEGÓLNYCH POTRZEBACH

ABSTRAKT

Celem artykułu jest przybliżenie idei gospodarstw opiekuńczych, które od końca XX w. rozwijają się na obszarach wiejskich w wielu krajach europejskich, natomiast w Polsce funkcjonują wciąż w pionierskiej formie. Gospodarstwa opiekuńcze w polskich realiach mogą być miejscem pobytu dla osób starszych i przybierać formy organizacyjne charakterystyczne dla jednostek systemu pomocy społecznej w postaci dziennych domów pomocy, rodzinnego domu pomocy oraz placówki całodobowej opieki. W artykule zaprezentowano obszary funkcjonowania gospodarstw opiekuńczych, sposoby ich organizacji, formy wsparcia na rzecz różnych kategorii beneficjentów. Szczególną uwagę zwrócono na Holandię – kraj, w którym liczba gospodarstw opiekuńczych jest największa. Ostatnia część tekstu została poświęcona kwestiom prawnym zakładania i funkcjonowania tego typu gospodarstw w Polsce.

SŁOWA KLUCZOWE: gospodarstwa opiekuńcze, rolnictwo społeczne, osoby starsze, wsparcie, integracja społeczna

IDEA GOSPODARSTW OPIEKUŃCZYCH – WPROWADZENIE

Gospodarstwa opiekuńcze łączą produkcję rolną i hodowlę z usługami społecznymi, zdrowotnymi bądź edukacyjnymi, które są świadczone w krótkim bądź dłuższym okresie w zależności od potrzeb i dysfunkcji różnych grup klientów. Działania te określane są mianem „rolnictwa

* Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Społecznych;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4869-1966>

społecznego” (ang. *social farming*), lecz używa się także synonimów: „rolnictwo opiekuńcze” (ang. *care farming*), „zielona opieka” (ang. *green care*), „rolnictwo dla zdrowia” (ang. *farming for health*), „zielona terapia” (ang. *green therapies*) (por. Leck, Evans, Upton, 2014, s. 313). W artykule pojęcia te są traktowane zamiennie. Odnoszą się bowiem do różnych praktyk i działań w dziedzinie opieki, reintegracji społecznej, szkoleń, rehabilitacji społecznej i zawodowej osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej (tj. osób z niepełnosprawnością psychofizyczną, bezrobotnych, skazanych, narkomanów, nieletnich, imigrantów, osób starszych itp.). Działania te przyczyniają się do lepszego samopoczucia tych osób, poprawiają ich stan zdrowia, ułatwiają uczenie się, podnoszą samoocenę, umożliwiając tym samym inkluzję społeczną (włączenie społeczne), czyli aktywne uczestnictwo w życiu społecznym (EKES, 2013, s. 3).

Zgodnie z definicją Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego rolnictwo społeczne można zdefiniować jako: „zespół działań wykorzystujących zasoby rolne, zarówno roślinne, jak i zwierzęce, aby wytworzyć świadczenia społeczne, na obszarach wiejskich lub podmiejskich, takie jak rehabilitacja, terapia, chronione miejsca pracy, uczenie się przez całe życie i inne działania przyczyniające się do integracji społecznej. W takim ujęciu chodzi m.in. o stworzenie, w ramach gospodarstwa rolnego, warunków umożliwiających osobom o szczególnych potrzebach uczestnictwo w codziennych zajęciach w gospodarstwie, aby zapewnić rozwój i postępy tych osób oraz poprawić ich samopoczucie” (EKES, 2013, s. 5). EKES jednocześnie wymienia cztery główne dziedziny wchodzące w zakres rolnictwa społecznego: 1) zajęcia reedukacyjne i terapeutyczne; 2) integracja w świecie pracy i włączenie społeczne; 3) działania pedagogiczne; 4) usługi opiekuńcze.

Obecnie rolnictwo społeczne odgrywa kluczową rolę wśród wielofunkcyjnych gospodarstw rolnych w całej Europie, których liczba wciąż wzrasta, i zyskuje coraz większe znaczenie w polityce Unii Europejskiej (UE). Wielofunkcyjność jako kluczowa kwestia w agendzie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich UE odnosi się do różnych funkcji, jakie rolnictwo pełni w społeczeństwie, które wykraczają daleko poza produkcję żywności. Obejmują one np. gospodarowanie zasobami naturalnymi, krajobrazami i bioróżnorodnością, tworzenie nowych miejsc pracy oraz zwiększanie atrakcyjności obszarów wiejskich dla turystów i innych użytkowników usług wiejskich (Dessein, Bock, de Krom, 2013; Renting i in., 2009; Durand, van Huylenbroeck, 2003; Knickel, Renting,

2000; van der Ploeg, Renting, 2000, cyt. za: Bassi, Nassivera, Piani, 2016, s. 2). Zarówno wśród praktyków, jak i teoretyków panuje zgoda, że rolnictwo społeczne dotyczy wszelkich działań wykorzystujących zasoby rolnicze w celu generowania lub promowania usług społecznych na obszarach wiejskich (O'Connor, Lai, Watson, 2010, s. 3). Odnosi się to zwłaszcza do usług świadczonych na odległych od miast obszarach wiejskich, w których instytucje opieki publicznej często nie istnieją lub ich działalność jest niewystarczająca, niedostępna bądź niskiej jakości (Di Trapani i in., 2014, cyt. za: Lanfranchi, Giannetto, Abbate, Dimitrova, 2015, s. 711). Rolnictwo społeczne może generować szereg korzyści społeczno-gospodarczych. Stanowi szansę na zróżnicowanie działalności na obszarach wiejskich, dywersyfikację źródeł utrzymania rolników oraz zwiększenie roli rolnictwa w społeczeństwie (Di Iacovo, O'Connor, 2009, s. 14–15). Pomaga rolnikom lepiej zintegrować się ze społecznościami lokalnymi i sprzyja połączeniu kontekstu wiejskiego i miejskiego z sektorem rolnym (Senni, 2007). Usługi świadczone w ramach gospodarstw opiekuńczych stanowią uzupełnienie działalności różnego rodzaju instytucji publicznych, które poszukują nowatorskich i bardziej skutecznych sposobów wsparcia oraz pomocy dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej (Leck i in., 2014, s. 316–319; Hine, Peacock, Pretty, 2008, s. 1). Wypada przypomnieć, iż korzystanie z zasobów przyrodniczych lub działalności rolniczej w opiece nad ludźmi nie jest niczym nowym i sięga okresu średniowiecza. Ówczesne więzienia, szpitale oraz klasztory często miały swoje tzw. „terapeutyczne przestrzenie” na zewnątrz. Jedno z najstarszych i najbardziej znanych gospodarstw opiekuńczych zostało założone ok. 1350 r. w Gheel w regionie Flandrii (Belgia). W środowisku wiejskim oferowano opiekę ludziom potrzebującym, którzy pracowali w gospodarstwie wraz z rodzinami. Do dziś osoby z niepełnosprawnością mogą szukać tam schronienia. Wraz z rozwojem medycyny i opieki rehabilitacyjnej zasoby rolnicze i ogrodnicze były wykorzystywane do „leczenia” nie tylko chorych z urazami fizycznymi, lecz także osób z problemami psychicznymi oraz trudnościami w nauce. Jest to jedna z form terapii zajęciowej, która rozwinęła się w latach 50. i 60. XX w. i jest stosowana do dziś (Elings, 2012, s. 7; Sempik, Hine, Wilcox, 2010, s. 13–15). Wypada też wspomnieć o założonym w 1939 r. ruchu Camphill, który obecnie liczy ponad 100 wspólnot w 20 krajach na całym świecie. Społeczność Camphill to zarówno wspólnoty miesz-

kaniowe, jak i szkoły, które zapewniają wsparcie edukacyjne, zawodowe oraz codzienne dla osób dorosłych, dzieci i młodzieży z zaburzeniami rozwojowymi, problemami psychicznymi, trudnościami edukacyjnymi lub innymi. Życie w społeczności Camphill opiera się na chrześcijańskich ideałach i nauczaniu filozofa Rudolfa Steinera (1861–1925). Istotą życia w tych społecznościach jest troska o ziemię i środowisko z przestrzeganiem zasad ekologii w ogrodach i na farmach, recyklingu oraz korzystania z produktów i usług przyjaznych dla środowiska¹⁾. Praktyka wykorzystywania zasobów przyrodniczych, ogrodniczych, rolniczych do celów zdrowotnych, edukacyjnych, resocjalizacyjnych, związanych z zatrudnieniem lub pomocą społeczną na przestrzeni wieków nie zanikła, lecz współcześnie przybiera formę gospodarstw opiekuńczych.

FUNKCJONOWANIE GOSPODARSTW OPIEKUŃCZYCH W EUROPEJSKIEJ PRAKTYCE. CASE STUDY Z HOLANDII

W ostatnich latach rośnie liczba gospodarstw opiekuńczych w krajach Europy Zachodniej. Jest to wynikiem rosnącego postrzegania roli i pozytywnego wpływu zasobów wiejskich oraz rolnych na dobrostan społeczny, fizyczny i psychiczny ludzi (O'Connor i in., 2010, s. 1; Sempik i in., 2010, s. 19; Leck, Upton, Evans, 2015, s. 746–747). Działania podejmowane w zakresie rolnictwa społecznego są w poszczególnych krajach europejskich podobne, ale istnieje wiele różnic między państwami wynikających z historii, sposobów podejścia i ukierunkowania działalności. W takich państwach, jak: Niemcy, Francja, Irlandia oraz Słowenia rozpowszechnione jest podejście instytucjonalne z przewagą instytucji publicznych (zwłaszcza służby zdrowia). Podejście prywatne oparte na gospodarstwach terapeutycznych jest powszechne w Holandii i flamandzkiej części Belgii. Podejście mieszane zaś bazujące na spółdzielniach socjalnych i gospodarstwach prywatnych popularne jest we Włoszech. Odmiennie jest także ukierunkowanie działań: we Włoszech oraz Francji rolnictwo społeczne jest powiązane przede wszystkim z sektorem społecznym i sektorem opieki, w Holandii – ze służbą zdrowia, we Flandrii – z rolnictwem, a w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Irlandii i Słowenii można je usytuować między sektorem społecznym a sektorem służby zdrowia (EKES, 2013 s. 4). W Niemczech np. funkcjonu-

¹⁾ Zob. więcej: <https://antropozofia.net/category/ruch-camphill/>

ją ekologiczne gospodarstwa dydaktyczne, które świadczą usługi dla osób z niepełnosprawnością i mających problemy z uzależnieniami. W Norwegii gospodarstwa społeczne rozwinęły się m.in. na bazie przedszkoli oraz klubów pozalekcyjnych, oferując zajęcia dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi lub usługi w zakresie opieki zdrowotnej dla pacjentów z problemami psychicznymi, osób z trudnościami w nauce i seniorów z demencją. Gospodarstwa opiekuńcze w Wielkiej Brytanii oferują różnorodne formy wsparcia: terapię ogrodniczą, terapię wspomaganą przez zwierzęta, ekoterapię, ćwiczenia fizyczne na łonie przyrody (Hine i in., 2008, cyt. za: Bombach, Stohler, Wydler, 2015, s. 443). Z kolei gospodarstwa opiekuńcze w Rumunii zapewniają mieszkania chronione i pracę dla młodych ludzi opuszczających domy dziecka lub rodziny zastępcze. Ponadto przedsiębiorstwa społeczne prowadzą małe gospodarstwa angażujące i wspierające rodziny o niskich dochodach i dzieci znajdujące się w trudnej sytuacji (Leck i in., 2014, s. 7).

Tabela 1 pokazuje zróżnicowanie gospodarstw opiekuńczych w Europie ze względu na rodzaj, obszar działania, kategorie beneficjentów i formy ich wsparcia oraz źródła finansowania.

Gospodarstwa opiekuńcze mogą przybierać różne formy: od rodzinnych bądź prywatnych, poprzez instytucjonalne prowadzone przez organy administracji publicznej, spółdzielnie socjalne, przedsiębiorstwa społeczne, stowarzyszenia bądź fundacje, aż po formy mieszane (prowadzone przez spółdzielnie socjalne i gospodarstwa prywatne). Obszar działania gospodarstw opiekuńczych jest szeroki: pomoc społeczna, opieka zdrowotna, rynek pracy, sfera edukacji lub resocjalizacji. Beneficjentami usług świadczonych w ramach gospodarstw opiekuńczych mogą być osoby z niepełnosprawnością fizyczną lub z zaburzeniami psychicznymi, długotrwale bezrobotni, więźniowie/osoby opuszczające zakłady karne, osoby uzależnione, starsi, chorzy i samotni, dzieci i młodzież nieprzystosowane społecznie. Formy wsparcia są różnorodne: od terapii wspomaganej przez zwierzęta, ćwiczenia fizyczne na łonie natury do pomocy edukacyjnej na bazie ogrodów lub gospodarstw dydaktycznych. Działalność tego rodzaju wymaga nakładów finansowych i – w zależności od adresatów wsparcia – ścisłej współpracy z instytucjami pomocy społecznej, służby zdrowia, placówkami edukacyjnymi, resocjalizacyjnymi, instytucjami rynku pracy, placówkami zajmującymi się terapią osób uzależnionych, organizacjami pozarządowymi, itp.

Tabela 1
Różnicowanie gospodarstw opiekuńczych w Europie

Rodzaj gospodarstwa	Obszar działania	Beneficjenci	Formy wsparcia	Źródła finansowania
<ul style="list-style-type: none"> – rodzinne i prywatne – instytucjonalne – prowadzone przez organy administracji publicznej – spółdzielnie socjalne – prowadzone przez organizacje non profit – gospodarstwa prowadzone przez stowarzyszenia, fundacje, przedsiębiorstwa społeczne – gospodarstwa w formie mieszanej (spółdzielnie socjalne i gospodarstwa prywatne) 	<ul style="list-style-type: none"> – pomoc społeczna – opieka zdrowotna – edukacja – rynek pracy – sfera resocjalizacji 	<ul style="list-style-type: none"> – osoby z niepełnosprawnością fizyczną – osoby z zaburzeniami psychicznymi – długotrwale bezrobotni – uzależnieni od alkoholu lub narkotyków – więźniowie/byli osadzeni w zakładach karnych – osoby starsze cierpiące na demencję, chore i samotne – osoby bezdomne – osoby wypalone zawodowo – osoby poszukujące azylu – dzieci i młodzież cierpiące na autyzm/ mające specjalne potrzeby edukacyjne – młodzież nieprzystosowana społecznie 	<ul style="list-style-type: none"> – terapia wspomagana przez zwierzęta gospodarskie (np. konie) – ćwiczenia fizyczne na łonie przyrody – ogrodnictwo lecznicze (pielęgnacja ogrodu) – praca w gospodarstwie rolnym – lecznicze krajobrazy (natura jako pozytywny bodziec oddziałujący na człowieka) – ogrody lub gospodarstwa dydaktyczne (skierowane głównie do dzieci) – tereny/szkołki leśne 	<ul style="list-style-type: none"> – środki prywatne – środki publiczne – środki mieszane (zarówno prywatne, jak i publiczne)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CDR (2017), Bombach i in. (2015), Lanfranchi i in. (2015), Leck i in. (2015), Di Trapani i in. (2014), Elings (2012), Dessenin, Boeck (2010), O'Connor i in. (2010), Sempik i in. (2010), Di Iacovo, O'Connor (2009), Hline i in. (2008), Hassink, van Dijk (2006).

Gospodarstwa opiekuńcze zdecydowanie najszybciej rozwinęły się w Holandii. W 1998 r. funkcjonowało w tym kraju 98 gospodarstw opiekuńczych, w 2013 r. – 1200, obecnie zaś szacuje się, że aktywnie działa ok. 1400 tego rodzaju podmiotów. Szybki rozwój gospodarstw opiekuńczych był możliwy dzięki zmianie systemu finansowania opieki – wprowadzono tzw. politykę Korporacji Niezależnego Życia, która zakłada wyposażenie osoby z niepełnosprawnością w środki pozwalające jej na jak najlepsze funkcjonowanie poprzez zapewnienie zindywidualizowanej opieki. Efektem tej polityki było wprowadzenie w 1995 r. tzw. budżetu osobistego (PGB), który umożliwiał dostosowanie opieki do osobistych potrzeb i warunków życiowych jednostek. Klienci objęci opieką zaczęli poszukiwać usług poza klasycznymi organizacjami i znaleźli je w gospodarstwach opiekuńczych (Manintveld, 2014, s. 8).

W systemie niderlandzkim wyróżnia się pięć źródeł finansowania opieki:

- 1) AWBZ (*Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten*, czyli *Ustawa ogólna o specjalnych kosztach medycznych*). Przepisy ustawy pozwalają na finansowanie opieki długoterminowej dla osób starszych, przewlekle chorych i z niepełnosprawnością. Dzięki temu klienci nie ponoszą wysokich kosztów usługi pielęgniarstwa, opieki bądź leczenia. Opieka w danym gospodarstwie jest opłacana na podstawie ustalonych cen za standardowe formy świadczonych usług. Gospodarstwo opiekuńcze musi spełniać określone kryteria dotyczące jakości usług i współpracować z autoryzowanym instytutem AWBZ.
- 2) PGB, czyli prywatny budżet, z którego mogą być opłacone koszty związane z pobytem podopiecznego w gospodarstwie opiekuńczym. Dzięki temu klient ma możliwość wyboru najbardziej adekwatnej formy opieki w zależności od rodzaju, miejsca, częstotliwości i czasu jej trwania. Od 2015 r. nastąpiła jednak zmiana systemu finansowania opieki. Małe formy opieki, które nie kwalifikują się do programu AWBZ, są opłacane przez gminy. Podopieczni nie mogą zatem ubiegać się o dofinansowanie w ramach systemu PGB.
- 3) Umowy podwykonawcze z instytucjami opiekuńczymi – gospodarstwo opiekuńcze ma możliwość podpisania umowy podwykonawczej z autoryzowanym instytutem opiekuńczym w zakresie realizacji części usług dla danego podopiecznego.
- 4) Specjalne programy ubezpieczeniowe koncentrujące się na inkluzji społecznej i/lub rynku pracy. Programy te skierowane są m.in. do

osób długotrwale bezrobotnych, pracowników wypalonych zawodowo, byłych więźniów czy narkomanów. Opłata za usługi w gospodarstwie opiekuńczym może być wnoszona przez pracodawcę, firmę ubezpieczenia zdrowotnego lub specjalne programy rządowe.

- 5) Opłaty prywatne – podopieczni jedynie w wyjątkowych sytuacjach (np. pobytu krótkoterminowego i opieki dziennej) płacą za opiekę sami (Manintveld, 2014, s. 11).

Większość z farm holenderskich specjalizuje się w produkcji mlecznej i funkcjonuje w formie rodzinnych, nieinstytucjonalnych gospodarstw (stanowiących 86% ogółu). Instytucjonalne gospodarstwa socjalne stanowią niewielki odsetek (14%). Rezultaty badań nad rozwojem obszarów wiejskich przeprowadzone na Uniwersytecie w Wageningen dowiodły, że rolnictwo społeczne przyczynia się do dobrobytu rolników i ich rodzin, podnosząc jakość ich życia oraz żywotność gospodarczą i społeczną obszarów wiejskich. Działania związane z opieką w gospodarstwach rolnych generowały dodatkowe dochody i miejsca pracy – w 2006 r. powstało prawie 600 dodatkowych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Wykazano również, że 35% rolników w przyszłości nie będzie mogło kontynuować działalności rolniczej bez realizacji dodatkowych działań przynoszących dochody. Rolnicy prowadzący gospodarstwa opiekuńcze przyczyniają się także do poprawy jakości otoczenia wiejskiego w większym stopniu niż rolnicy tradycyjni. Wynika to z dywersyfikacji dochodów oraz z tego, że wiele grup beneficjentów usług chce podjąć prace konserwatorskie w gospodarstwie (O'Connor i in., 2010, s. 4).

Jednym z przykładów holenderskiego gospodarstwa opiekuńczego jest Lindenhoff, prowadzone przez Jonathana Vinka od 2010 r. Gospodarstwo specjalizuje się w hodowli bydła mięsnego i produkcji warzyw ekologicznych. Kluczowym elementem świadczonej opieki oraz terapii w Lindenhoff jest praca podopiecznych, głównie osób uzależnionych i bezdomnych. Właściciel gospodarstwa zatrudnia psychologa i kierownicę, który codziennie zaopatruje klientów indywidualnych i najlepsze restauracje w Amsterdamie w świeże warzywa, jajka, zioła, mięso i inne produkty. Każdego dnia gospodarstwo ma pod swoją opieką około 12 podopiecznych, którzy przebywają w nim trzy lub cztery razy w tygodniu. Każdy z beneficjentów otrzymuje dziesięć euro „dniówki” i wyżywienie. W gospodarstwie opiekuńczym pracują także wolontariusze. Właściciel z dumą podkreśla, że w wyniku prowadzonej działalności udało mu się zaktywizować kilka osób, które znalazły stałe zatrudnienie. W Lindenhoff funkcjonuje również sklepik z eko-

logiczną żywnością wyprodukowaną na miejscu lub w pobliskich gospodarstwach. Marzeniem właściciela gospodarstwa jest wybudowanie dla swoich podopiecznych domu, w którym mogliby zamieszkać, gdyż powrót do miasta nie zawsze służy terapii (Manintveld, 2014, s. 16–17). Zaprezentowane wcześniej *case study* pokazuje, że działalność gospodarstwa opiekuńczego może być pożyteczna oraz przynosić pozytywne efekty zarówno dla samych podopiecznych, jak i dla szerszego społeczeństwa.

PERSPEKTYWY ROZWOJU GOSPODARSTW OPIEKUŃCZYCH W POLSCE

Obowiązujące w Polsce przepisy prawne ograniczają możliwości łączenia działalności rolniczej ze świadczeniem usług opiekuńczych (CDR, 2017, s. 8). W naszym kraju brakuje odpowiedniej polityki społecznej, a co się z tym wiąże – finansowego wsparcia dla tego typu działalności. Polska znajduje się w fazie pionierskiej rozwijania gospodarstw opiekuńczych, które zwykle powstają w ramach projektów realizowanych przez instytucje związane z rolnictwem i obszarami wiejskimi.

Jedną z pierwszych koncepcji funkcjonowania gospodarstw opiekuńczych opracowało Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie. Była ona efektem realizacji projektu pt. „Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy” współfinansowanego przez Krajową Sieć Obszarów Wiejskich Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Celem projektu była: „promocja, upowszechnianie i wsparcie rozwoju idei rolnictwa społecznego, w szczególności zakładania na obszarach wiejskich tzw. gospodarstw opiekuńczych, jako elementu różnicowania źródeł dochodu mieszkańców wsi oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa wielofunkcyjnego oraz aktywizacji mieszkańców obszarów wiejskich” (Dąbrowski, Stępnik, Król, 2017, s. 9). Autorzy wspomnianej koncepcji postulują, aby głównymi beneficjentami usług w ramach gospodarstw opiekuńczych w pierwszej kolejności były osoby starsze po 60. r.ż. nieaktywne zawodowo i/lub niesamodzielne życiowo. Ma to swoje uzasadnienie w postępującym procesie starzenia się społeczeństwa i zwiększaniu się liczby seniorów. Według danych GUS (2021) w 2019 r. w Polsce udział osób starszych w wieku 60 lat i więcej w liczbie ludności ogółem wyniósł 25,3%. Wzrasta zainteresowanie profesjonalnymi usługami dla osób starszych w zakresie opieki i codziennego wsparcia.

Wyniki badań sondażowych zrealizowanych w 2017 r. przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie na próbie 979 rolników ze wszystkich 16 województw Polski wskazują na duże zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze na obszarach wiejskich. Respondenci jako najczęściej występujące problemy w zakresie opieki nad osobami starszymi wskazali kolejno: wysokie koszty dla rodzin osób starszych ponoszone za usługi w placówkach opiekuńczych (82,5%), problemy z podjęciem lub kontynuowaniem pracy zawodowej przez osoby sprawujące opiekę nad niesamodzielnymi członkami rodziny (79,1%), brak placówek świadczących opiekę dzienną (77,1%), brak miejsc tymczasowego pobytu (76,3%), brak placówek świadczących opiekę całodobową (74,8%) oraz brak miejsc w placówkach opiekuńczych (ze względu na długi okres oczekiwania na umieszczenie w nich osób potrzebujących) (71,7%). Za najbardziej właściwą formę prowadzenia gospodarstwa opiekuńczego respondenci uznali dzienny dom pobytu w ramach własnej działalności gospodarczej oraz dzienny dom pobytu prowadzony przez organizację pozarządową lub spółdzielnię socjalną we współpracy z samorządem. Najpopularniejszymi formami terapii wskazywanymi przez respondentów, które mogłyby być realizowane na bazie gospodarstw opiekuńczych, były spacery i inne aktywności na łonie natury, wspólne przygotowanie i spożywanie posiłków oraz pomoc w wykonywaniu lekkich prac gospodarskich (Dąbrowski i in., 2017, s. 20–33). Gospodarstwa opiekuńcze mogłyby zatem zagospodarować puste luki w sieciach placówek opieki i wsparcia na rzecz osób starszych w aglomeracjach wiejskich. Przyczyniłyby się także do częściowego rozwiązania problemu wysokich kosztów ponoszonych przez rodziny korzystające z odpłatnych placówek opiekuńczych.

Autorzy koncepcji gospodarstw opiekuńczych rekomendują, aby gospodarstwa opiekuńcze w Polsce przybierały formy organizacyjne charakterystyczne dla jednostek systemu pomocy społecznej w postaci: dziennych domów pomocy, rodzinnego domu pomocy oraz placówki całodobowej opieki. Korzystniejsze z punktu widzenia osoby starszej jest przebywanie w swoim środowisku zamieszkania, a opuszczenie go powinno być ostatecznością. W okresie „jesieni życia” coraz większa liczba osób zachowuje względnie wysoki stopień sprawności. Wielu seniorów chce być aktywnych i prowadzić interesujący tryb życia, gospodarstwa opiekuńcze wpisują się zaś w ten trend (CDR, 2017, s. 14–15). W gospodarstwach opiekuńczych można i należy wykorzystać potencjał oraz specyfikę gospodarstwa rolnego

i oprócz usług opiekuńczych zaspokajających codzienne potrzeby życiowe osób starszych zaproponować podopiecznym różne formy terapii, jak: prace ogrodnicze (sadzenie/zbieranie/uprawianie roślin, owoców i warzyw), drobne prace gospodarcze (np. opieka nad zwierzętami) i/lub polowe, hipoterapię (metoda rehabilitacji prowadzona przy udziale konia), arteterapię (terapia przez sztukę, np. wykonywanie rękodzieła), przygotowywanie posiłków, robienie przetworów na zimę, spacerów na łonie natury, udział w wiejskich imprezach integracyjnych.

Adresatami działalności prowadzonej na bazie gospodarstw opiekuńczych, oprócz osób starszych, mogą być również:

- dzieci i młodzież pozbawione pieczy ze strony rodzin biologicznych – gospodarstwo opiekuńcze może funkcjonować w charakterze rodziny zastępczej albo rodzinnego domu dziecka;
- małoletnie matki z dziećmi (np. wychowanki placówek opiekuńczo-wychowawczych), które umieszcza się zwykle w domach dla samotnych matek lub dochodzi do sytuacji rozdzielenia matki z dzieckiem i niemowlę znajduje się w rodzinie zastępczej. Optymalna sytuacja jest wówczas, kiedy zarówno matka, jak i jej dziecko zostaną umieszczone w zawodowej, specjalistycznej rodzinie zastępczej i mają ustanowionego tego samego opiekuna prawnego. Rodzina rolnicza, która zwykle stanowi model rodziny wielopokoleniowej, może pełnić funkcje rodziny zastępczej;
- osoby z niepełnosprawnością fizyczną bądź intelektualną – gospodarstwa opiekuńcze mogą funkcjonować w postaci dziennych form wsparcia dla tych osób, tak jak w przypadku środowiskowych domów samopomocy, warsztatów terapii zajęciowej, zakładów aktywności zawodowej (Toby, 2014, s. 35–38).

Wypada także wspomnieć o gospodarstwach opiekuńczych funkcjonujących w województwie kujawsko-pomorskim. Były one efektem realizacji pilotażowego projektu *Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie w partnerstwie z Lokalną Grupą Działania „Bory Tucholskie” pod nazwą „Zielona opieka – gospodarstwa opiekuńcze w woj. kujawsko-pomorskim”²⁾*. Projekt realizowany był w latach 2016–2018 i adresowany był

²⁾ Projekt był realizowany w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014–2020 ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (priorytet IX usługi społeczne), <http://www.opieka.kpodr.pl/pl/front/>

do osób niesamodzielnych ze względu na stan zdrowia lub podeszły wiek. W ramach projektu na terenie województwa kujawsko-pomorskiego funkcjonowało 15 gospodarstw opiekuńczych, w których łącznie przebywało 76 podopiecznych. Każde z gospodarstw miało pod swoją opieką średnio pięć osób, które przebywały w nim przez osiem godzin dziennie, pięć razy w tygodniu. Zajęcia skierowane do beneficjentów były zróżnicowane w zależności od aury i formy organizacyjnej gospodarstwa rolnego. Obejmowały m.in.: rozrywki umysłowe, gry, rękodzieło, spacer, opiekę nad zwierzętami, prace ogrodnicze³⁾. Po okresie przymusowego lockdownu spowodowanego pandemią COVID-19 projekt jest kontynuowany, a opieka stacjonarna świadczona w gospodarstwach opiekuńczych została wznowiona.

ZAKOŃCZENIE

Gospodarstwa opiekuńcze wpisują się w ideę wielofunkcyjności rolnictwa i są szansą na rozwój obszarów wiejskich w Polsce. W kontekście starzejącego się społeczeństwa mogą przyczynić się do wzbogacenia oferty gospodarstw rolnych o nowe funkcje, które pozwolą na zniwelowanie nierówności w dostępie do usług społecznych (w tym usług opiekuńczych) na obszarach wiejskich. Kontakt z naturą i walory wiejskiego środowiska dają podstawę do tworzenia usług wysokiej jakości, które będą wpływały na poprawę jakości życia osób doświadczających różnych problemów życiowych i wymagających wsparcia (w tym osób starszych). Ponadto podejmowanie przez rolników działań wspierających rozwój społeczności lokalnych będzie także owocowało wzmocnieniem ich pozycji w społecznościach lokalnych oraz skutkowało poprawą wizerunku rolnictwa. Należy również wskazać na ekonomiczny wymiar rozwoju gospodarstw opiekuńczych. Stanowią one szansę na rozwój lokalnych gospodarek oraz na dywersyfikację i zwiększenie dochodów rolników, zwłaszcza tych posiadających małe gospodarstwa rolne (por. Bassi, Nassivera, Piani, 2016, s. 2–3). Gospodarstwa opiekuńcze można postrzegać również jako rodzaj innowacji społecznych, w którym zbiorowe uczenie się, podejścia oddolne i praktyki zakorzenione w lokalnych doświadczeniach powodują proces radykalnych zmian, wpływając na polityki na szczeblu regionalnym i krajowym (Di Iacovo, O'Connor, 2009, s. 15).

³⁾ <http://fundacjawspomaganiawsi.pl/czym-sa-gospodarstwa-opiekuncze/>

Aby rozwijać się w całej Europie, rolnictwo społeczne potrzebuje sprzyjającego otoczenia, większego zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego i owocnej współpracy między różnymi dziedzinami polityki oraz sektorami administracji (ochrony zdrowia, pomocy społecznej, rolnictwa, rynku pracy) na poziomie europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym. Oznacza to, że organy publiczne powinny uznawać istnienie rolnictwa społecznego i wspierać je, umożliwiając trwały dostęp do finansowania obejmującego różne aspekty tego rodzaju rolnictwa (EKES, 2013, s. 2). W Polsce pojawiają się już pionierskie formy gospodarstw opiekuńczych, a ich działalność postrzegana jest pozytywnie. Istotne jest zatem stworzenie podstaw prawnych do ich rozwoju oraz zabezpieczenie środków finansowych na ich funkcjonowanie.

BIBLIOGRAFIA

- Bassi, I., Nassivera, F., Piani, L. (2016). Social farming: a proposal to explore the effects of structural and relational variables on social farm results. *Agricultural and Food Economics*, 4(13), 1–13.
- Bombach, C., Stohler, R., Wydler, H. (2015). Farming families as foster families: the findings of an exploratory study on care farming in Switzerland. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 6(3), 440–457.
- CDR (Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie). (2017). *Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy*. Kraków.
- Dąbrowski, A., Stępnik, K., Król, J. (2017). *Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy. Raport z badań*. Kraków: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie.
- Dessein, J., Bock, B.B., de Krom, M.P.M.M. (2013). Investigating the limits of multifunctional agriculture as the dominant frame for Green Care in agriculture in Flanders and the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 32, 50–59.
- Di Iacovo, F., O'Connor, D. (red.). (2009). *Supporting policies for social farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*. Firenze: Arsia.
- Di Trapani, A.M., Squatrito, R., Foderà, M., Testa, R., Tudisca, S., Sgroi, F. (2014). Payment for environmental services for the sustainable development of the territory. *American Journal of Environmental Sciences*, 10, 480–488.
- Durand, G., van Huylenbroeck, G. (2003). Multifunctionality and rural development: a general framework. W: G. van Huylenbroeck, G. Durand (red.), *Multifunctional agriculture. A New paradigm for European agriculture and rural development* (s. 1–18). Aldershot: Ashgate.
- EKES (Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny). (2013). *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Rolnictwo społeczne: zielone usługi terapeutyczno-opiekuńcze oraz polityka społeczna i zdrowotna”*, 2013/C 44/07.

- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012IE1236&from=PL> (dostęp: 31.10.2021).
- Elings, M. (2012). *Effect of care farms. Scientific research on the benefits of care farms for clients*. Wageningen: Plant Research International.
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2021). *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2019 r.* Warszawa–Białystok.
- Hine, R., Peacock, J., Pretty, J. (2007). Care farming in the UK: Recent research findings on the scope and range of care farms in the UK. W: C. Gallis (red.), *Green care in agriculture: Health effects, economics, and policies* (s. 121–132). Vienna: University Studio Press.
- Hine, R., Peacock, J., Pretty, J. (2008). *Care farming in the UK: Evidence and opportunities. Report for the National Care Farming Initiative*, University of Essex. https://www.farmgarden.org.uk/sites/farmgarden.org.uk/files/care_farming_in_the_uk_exec_summary.pdf (dostęp: 14.11.2021).
- Knickel, K., Renting, H. (2000). Methodological and conceptual issues in the study of multifunctionality and rural development. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 512–528.
- Lanfranchi, M., Giannetto, C., Abbate, T., Dimitrova, V. (2015). Agriculture and the social farm: expression of the multifunctional model of agriculture as a solution to the economic crisis in rural areas. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 21, 711–718.
- Leck, Ch., Evans, N., Upton, D. (2014). Agriculture – who cares? An investigation of “Care Farming” in the UK. *Journal of Rural Studies*, 34, 313–325.
- Leck, Ch., Upton, D., Evans, N. (2015). Growing well-beings: The positive experience of care farms. *British Journal of Health Psychology*, 20, 745–762.
- Manintveld, K. (2014). Gospodarstwa opiekuńcze w Holandii. W: *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie* (s. 8–12). Miniokowo: Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego.
- O’Connor, D., Lai, M., Watson, S. (2010). *Overview of Social Farming and Rural Development Policy and Selected EU Member States. NRN Joint Thematic Initiative on Social Farming*. European Communities.
- van der Ploeg, J.D., Renting, H. (2000). Impact and potential: a comparative review of European rural development practices. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 529–543.
- Renting, H., Rossing, W.A.H., Groot, J.C.J., van der Ploeg, J.D., Laurent, C., Perraud, D., Stobbelaar, D.J., van Ittersum, M.K. (2009). Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. *Journal of Environmental Management*, 90, S112–S123.
- Sempik, J., Hine, R., Wilcox, D. (red.). (2010). *Green Care: A Conceptual Framework. A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care, COST Action 866, Green Care in Agriculture*. Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University. <http://agrarumweltpaedagogik.ac.at> (dostęp: 10.10.2021).

- Senni, S. (2007). Competitività dell'impresa agricola e legame con il territorio: il caso dell'agricoltura sociale. *Agriregionieuropa*, 8. <http://agriregionieuropa.univpm.it/it/content/article/31/8/competitivita-dellimpresa-agricola-e-legame-con-il-territorio-il-caso> (dostęp: 14.11.2021).
- Toby, A. (2014). Modele gospodarstw opiekuńczych według grup docelowych. W: *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie* (s. 35–40). Minikowo: Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego. <https://antropozofia.net/category/ruch-camphill/> (dostęp: 28.10.2021). <http://www.opieka.kpodr.pl/pl/front/> (dostęp: 4.11.2021). <http://fundacjawspomaganiawsi.pl/czym-sa-gospodarstwa-opiekuncze/> (dostęp: 5.11.2021).

CARE FARMS AS AN INNOVATIVE FORM OF SUPPORT AND SOCIAL INTEGRATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

ABSTRACT

The aim of the article is to present the idea of care farms, which have been developing in rural areas in many European countries since the end of the 20th century. In Polish realities, care farms can be places of stay for the elderly and take on organizational forms typical of units of the social welfare system in the form of day care homes, a family nursing home and a 24-hour care facility. The article presents the areas of functioning of care farms, methods of their organization, forms of support for various categories of beneficiaries. Particular attention was paid to the Netherlands – the country with the highest number of care farms. The last part of the text is devoted to the legal issues of establishing and operating this type of farm in Poland.

KEYWORDS: care farms, social farming, elderly people, support, social integration